

SUVREMENI PLANSKO-PROSTORNI PROCESI I MISAONA
OSNOVA RAZVOJNE ORIJENTACIJE OSIJEKA U PLANU
»OSIJEK 2000.«

Radovan Mišćević

Brze i kvalitetne promjene koje donosi intenzivan tehnički i ekonomski progres u svim područjima ljudskog života otvaraju istovremeno mnoge složene probleme i izazivaju znatne napore u traganju za rješenjima koja će poboljšati sve teži čovjekov položaj. Pod snažnim utjecajem urbanizacije, koja je postala obilježje suvremenog svijeta, velike promjene treba očekivati u preobražaju urbanih aglomeracija i oblika naseljavanja.

Istovremeno ljudsko se društvo sve brže urbanizira što će dovesti do novih i još nepoznatih problema u rastu i ekspanziji urbanih struktura s dalekosežnim posljedicama, sve do pojava kriznih situacija koje su već prisutne u mnogim sredinama razvijenih zemalja.

Dinamizam i proturječnosti suvremenog svijeta, posebno industrijske civilizacije, unose nemir u prostorne i socijalne strukture. Istovremeno takav razvitak izaziva disharmoniju i poremećaje u širim prostorima koje osiromašuje i degradira. Izraz i simbol te situacije je ekspanzivan veliki grad koji je opterećen pretjeranim koncentracijama ljudskih i materijalnih potencijala. Zatvoren, monocentrično razvijan, izložen je intenzivnim procesima dezintegracije i raspada njegove kompaktne strukture.

Silina egzistentnih problema velikih urbanih aglomeracija upozorava na to da se osnova »klasičnog grada« gubi, da grad gubi klasičan raspored svojih funkcija i institucija i da su današnjem gradu potrebne radikalne promjene.

Sada se uočava da su dugo vremena postavljene »čvrste« granice naših gradova djelovale destimulativno na razvitak. One su ograničavale prirodnu gradsku ekspanziju, predstavljale u najviše slučajeva, neefi-

kasnu »obranu« od aktivnog procesa urbanizacije i stvarale spontano novu gradsku periferiju — prostor koji je pogodio pravnoj gradnji upravo u vitalnom ekspanzivnom prostoru grada.

Istovremeno su tako postavljene granice onemogućavale njegov razvitak i upućivale ga na maksimalnu eksploataciju prostora, na nagomilavanje ljudi i sredstava u svom okviru i na neracionalnu gradnju i rekonstrukciju.

Dugo usmjeravan nezavisan »autonoman« koncept grada vodio je njegovu zatvaranju i oblikovanju kompaktnog urbanog modela koji je bio izoliran i razvijan u okvirima — najčešće administrativno — postavljenih granica, neovisno o aktivnostima koje su se odvijale u njegovu širem prostoru i njegovoj prirodnoj cjelovitosti.

Promjene koje se sada uočavaju upozoravaju na složenost problema i neophodnost znanstvenog pristupa u njihovu planskom razrješavanju, to više što se prostorno planiranje ispoljava kao svjesna aktivnost od posebne društvene važnosti, odnosno kao organizirana aktivnost teritorijalizacije društvenih ciljeva.

Grad sada pokazuje difuznu djelotvornost djelujući na diferencijaciju životne osnove u širim prostorima gdje se zasniva nova prostorna organizacija. Pod razbujalim utjecajem mobilnosti stanovništva potiču se sada razvojna kretanja prema širem prostoru u kojima se stvara nov univerzalan sustav naseljske i privredne strukturiranosti izazivajući ovdje sve efikasnije uvjete života i privređivanja.

Činjenica je da se prostor i njegova organizacija ne definiraju dimenzijom vlastita teritorija, jer su podložni općim dinamičnim promjenama društveno-ekonomske struktu-

re i kompleksnim zbivanjima koji na njega djeluju u sferi gravitacijskih, integralnih procesa šireg teritorija i ciljeva društvene zajednice koji razvijaju nove odnose i zakonitosti u prostoru.

Nameće se stoga potreba kompleksne dija-lektičke analize zakonitosti koje se stvaraju i vladaju u prostoru i njegovoj organizaciji. To upućuje na sveobuhvatnija istraživanja i planska usmjeravanja daljih tokova urbanizacije, kao i dalje egzistencije urbanog društva.

Naučne spoznaje ukazuju na to da se veliki urbani centri ne mogu uspješno razvijati bez usklađena interesa sa svojom regijom i da oni sve više ovise o procesima koji se javljaju u njegovom širem prostoru gdje se oblikuje nova regionalna struktura u kojoj urbani centri preraštaju u urbanizirana regionalna područja.

Decentralizacija kao pravac i cilj društvenog razvitka omogućit će snažniju disperziju urbanih tekovina u šira područja. Tako će se razviti nova energija koja će prekinuti dugu izolaciju i dominaciju grada i njegovu zatvorenu monocentričnu razvojnu strukturu, te stvoriti uvjete za nove harmonične odnose u prostoru.

To su centralna pitanja daljeg razvoja gradova i njihove evolucije u nov oblik prostorne i društvene zajednice. Urbanistička se aktivnost stoga proširuje s gradskog na regionalno planiranje. Ta se dva aspekta planiranja povezuju, stvarajući optimalne planske pretpostavke za harmoničan razvitak cjelokupnog teritorija. Regionalno i urbanističko planiranje ne mogu se više promatrati izolirano i metodski odvojeno, jer im se interesi i ciljevi prožimaju i poistovjećuju.

U širim prostorima gradova uočavaju se procesi u kojima se izolirana naselja priključuju cjelovitijim urbanim kompleksima, stvarajući sustave naselja. Istovremeno jačaju decentralizacijski procesi privrednih i društveno-kulturnih aktivnosti, što pogoduje stvaranju višedimenzionalnih policentričnih urbanih struktura unutar kojih se uspostavlja ravnoteža. To znači da se razvojne tendencije usmjeravaju na evoluciju grada u urbanoj regiji, u stvaranju aglomeracijskih sustava i urbane polarizacije.

U takvoj se situaciji urbani organizam određuje širim položajem u prostoru i funkcijama koje izlaze iz gradskih i regionalnih razvojnih osnova. *Regionalni pristup gradu* postavlja se stoga kao zahtjev za planiranje daljeg razvoja urbanih struktura čiju

osnovu ne sačinjava zatvoren, samodostatan organizam, nego grad kao ćelija policentričnog sustava i sklopa urbanih naselja integralnog teritorija. *Sustavi gradova, a ne gradovi, postaju osnovne pretpostavke razvoja i strategija razvojne politike.* Središnji grad postaje razvojno žarište i nova polarizacijska snaga uravnoteženog integralnog razvitka.

Tako postavljen pravac razvoja u osnovi nema za cilj samo osiguravanje najpovoljnijeg teritorija za gradsku ekspanziju, što je još ne tako davno bio osnovni zadatak urbanističkih planova, nego sjedinjavanje širih društvenih i razvojnih interesa i inicijativa u jačanju razvojne komunikacije grada i njegovog organskog prostora, a time i stvaranje novih mogućnosti za kvalitetan razvitak središnjeg grada na osnovama racionalnog rasta u sferi selektivnog izbora funkcija i sadržaja višega reda.

Sva ta kretanja upozoravaju na to da se dalji prostorni razvitak Osijeka nije mogao provesti ekspanzivnom »dogradnjom« gradskog fizičkog okvira, kao ni jednostavnom izmjenom i revizijom starih urbanističkih struktura i smjerova rasta, nego oblikovanjem novog misaonog koncepta grada, kao novog oblika urbane društvene zajednice.

U oblikovanju koncepta daljeg progresivnog razvoja pored detaljnih istraživanja i analiza njegova povijesnog urbanog razvoja posebno mjesto ima analiza novijeg razvojnog perioda, odnosno perioda njegove industrijalizacije, koji je osnažio njegov preobražaj u suvremeno kulturno, društveno, upravno i privredno središte.

Procesi industrijalizacije i urbanizacije krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća jačaju njegovu poziciju kao važnog urbanog središta, jakog ekonomskog potencijala šire međunarodne važnosti, koje će u jednom trenutku stvaranja vlastitih nacionalnih okvira i novih razvojnih pravaca koje su ti okviri nosili [posavski razvojni pravac i horizontalno povezivanje] doći u podređeniju situaciju i izvjesnu prometno-prostornu, a time i društveno-ekonomsku izolaciju. Od tada Osijek usmjerava najveći dio svojih snaga u nastojanje da iz te situacije izađe.

Vrijednost šireg osječkog prostora koji je pružao dobre uvjete za snažnu poljoprivrednu proizvodnju povoljno je djelovala na oblikovanje fizionomije grada u prvim godinama dvadesetog vijeka i generalno usmjeravanje njegova ukupnog razvitka.

Proces urbanizacije — koji se posebno osnažio poslije drugog svjetskog rata, u odsutnosti jasne politike, razvojnih programa i neadekvatnih društveno-ekonomskih odnosa prema ovom prostoru — nije gradu pružio iste šanse razvoja kao što su to imali drugi naši gradovi i sredine.

U takvoj situaciji koja je trajala i suviše dugo, grad se zatvarao jačajući svoju monocentričnu strukturu. U fazi državnog planiranja pravi interes za ovaj prostor nije postojao i grad i pored velikih napora nije nalazio prava rješenja kojima bi adekvatno eksponirao svoje organizacijske, proizvodne, društvene i stručne potencijale. Takvom razvoju je pogodovalo nedovoljno povezivanje, koordinacija i usklađivanje interesa s razvojnim centrima bliže i dalje okolice, što sve nije moglo dovesti do optimalizacije razvojnih inicijativa i što je ograničavalo progresivno eksponiranje onih komponenata koje su označavale njegove stvarne prednosti.

Rasprave i konfrontacije o mogućim pravcima razvoja kontinentalne ili pomorske razvojne orijentacije nisu dugo shvaćene kao međusobne integralne pretpostavke, što više zanemarivale su razvojnu osovину istok-zapad i važnu riječno-podunavsku orijentaciju, a što je imalo neposredan stagnantan utjecaj na razvitak Osijeka i naslijeđeni model urbane strukture slavonskog odnosno posavskog prostora.

Osijek je bio »prisiljen« da sam pronalazi izlaz iz za njega nepovoljne, izolantne i neravnopravne razvojne situacije, neovisno o tome što baš taj prostor u strategiji ekonomskog razvoja ima ključnu ulogu i što je Osijek istaknuti reprezent, stvarno i razvojno žarište tog izuzetno vrijednog prostora.

Sada se u tom tradicionalno poljoprivrednom prostoru Osijeka osnažuju procesi deagrarizacije i urbanizacije, između kojih se sve više uočava međusobna uzročnost i egzistencijalna povezanost. Stalno povećavanje gravitacijskog polja Osijeka koje predstavlja jednu od najvećih zona polarizacije u zemlji, ukazuje na neophodnost kompleksnog istraživanja njegovog općeg položaja, a time i pravaca egzistentnih razvojnih osovina u kojima se odvijaju nacionalne i elementarne veze koje će imati presudnu ulogu u daljem razvitku Osijeka i njegove prostorno-organizacijske strukture.

Treba zato posebno naglasiti djelovanje vrlo složenih komponenata i međuzavisnih utjecaja širih teritorija koji su bitni za budućí razvitak i oblikovanje regionalnih i međuregionalnih sustava u kojima će grad

Osijek i njegov prostor imati istaknuto mjesto.

Osijek se stoga u suvremenim uvjetima ne može valorizirati samo kao snažna tradicionalna urbana jezgra nego kao značajno žarište, kao pokretač širih razvojnih inicijativa u optimalizaciji i realizaciji društvenih ciljeva svoje regije i šire društvene zajednice. Razvijajući se u podunavskom prostoru, jednom od najvrednijih područja evropskog kontinenta i najvrednijem poljoprivrednom rajonu zemlje, imao je dobre uvjete da se iz osnovne baze primarnih aktivnosti razvije u snažno industrijsko središte i da vrlo brzo prijeđe u industrijsku civilizaciju.

To upozorava na to da nije moguće odrediti njegovu razvojnu poziciju bez određivanja općeg položaja Osijeka u regionalnom, republičkom, jugoslavenskom i evropskom prostoru, odnosno bez njegova uključivanja u šira društvena i privredna zbivanja.

Sva istraživanja u tim okvirima govore da će se Osijek razvijati kao važno žarište aglomeracionog sustava velikog slavonskog prostora.

Na tom će se prostoru križati važni magistralni razvojni pravci, koje će pratiti veliki infrastrukturni sustavi cestovnog, vodenog, zračnog prometa i energije.

To je nova potencijalna — razvojna snaga koja predstavlja osnovu daljeg razvoja i koja se već realizira.

Činjenica je da je grad Osijek i njegov širi prostor sa svojim prirodnim, društvenim i materijalnim potencijalom i dalje ostao primarni magnet općeg društvenog interesa i brojnog stanovništva koje ovdje nalazi izvore egzistencije i stimulans za stalno naseljavanje.

Prirodnu i geografsku osnovu prostora karakteriziraju povoljne klimatske, geološke, geomehaničke, geomorfološke i hidrološke značajke, koje pružaju dobre uvjete za razvitak privrednih aktivnosti.

Urbanistički plan »Osijek 2000.« izrađen je u dinamičnom periodu urbanizacije, snažnog socijalnog preobražaja i gradnje njegove materijalne osnove. Prostorni plan je istražio i upozorio na društveno-ekonomske i prostorno-razvojne mogućnosti kao i potrebe koje su se javljale u prostoru i upućivao na važnost stvaranja novih odnosa i nove razvojne politike orijentirane na suvremene procese koji postaju sve presudniji u daljnjem razvoju i oblikovanju jedinstve-

nog, cjelovitog i harmoničnog teritorija grada i njegovog organskog prostora.

Plan je upozorio na to da je prostor grada Osijeka u prvom redu određen odnosom velikog grada i njegovog šireg gravitacijskog područja, čime se ističe važnost njegove uloge, položaja i određenosti prema tom prostoru.

Osijek je u trenutku izrade urbanističkog plana dostigao koncentraciju od 100.000 stanovnika i time prešao jedan značajan prag preraštanja iz skupine gradova srednje veličine u skupinu velikih gradova. Taj je važan trenutak njegova razvitka tražio izradu takva idejnog koncepta koji bi osigurao dalji progresivan razvitak društvenih ciljeva u funkciji i ulozi koja mu pripada u velikom slavonskom prostoru.

Planovi daljeg razvitka koji se sada realiziraju upozoravaju na to da će ukupni demografski rast Osijeka na prostoru planiranog grada do kraja stoljeća doseći približno 250.000 stanovnika, odnosno na užem gradskom prostoru 200.000 stanovnika.

U ocjenjivanju mogućih djelovanja različitih efekata na promjenu aktivnosti stanovništva doći će do kvalitetnih promjena. Dalji razvitak poljoprivrednog kompleksa upozorava na to da će se i broj radno aktivnih u primarnom sektoru smanjivati, što ne pretpostavlja stagnaciju proizvodnje, rast sekundarnog sektora bit će usporeniji, dok će razvitak tercijarnog sektora biti brži.

Smjernice dugoročnog razvitka Osijeka izlaze iz njegova općeg društveno-ekonomskog i geografsko-prostornog položaja. One su oblikovane sintezom ukupnih, prirodnih, fizičkih i ljudskih potencijala, potreba i mogućnosti šireg interesnog prostora, koji pruža intenzivan društveni i znanstveni napredak.

U globalnim dugoročnim ocjenama treba očekivati da će se funkcija grada znatno proširiti, posebno u odnosu na njegovu polarizacijsku ulogu razvojnog središta regije i njegova difuznog utjecaja na širi prostor.

Na osnovama ovakvih planskih pretpostavki Osijek će preuzeti aktivniju ulogu u restrukturaciji svoje i regionalne privrede i kvalitetnim promjenama tehnološke i socijalne strukture, te stvoriti potrebne uvjete za optimalizaciju progresivnih razvojnih kretanja. Ocjenjuje se da će takav pravac razvoja grada ostvariti visokim stopama rasta društvene privrede (8,3%), pri čemu će sekundarni, tercijarni i kvartalni sektor imati važno razvojno mjesto.

Njegov prostor preuzima već sada tranzitne prometne funkcije jugoslavenskih i ev-

ropskih društvenih i ekonomskih kretanja koje se sve više intenziviraju.

Modernizacija cestovnih komunikacija i posebno realni planovi razvitka internacionalnih i međuregionalnih prometnica, koje će prolaziti osječkim prostorom: Baltik — Mediteran (Gdansk — Kardeljevo), odnosno Slavonija — Podravina — Slavonija — Vojvodina s nastavkom prema Rumuniji, pojačan riječni i željeznički promet i posebno zračni centar, bit će dobar preduvjet za optimalizaciju razvojnih osnova slavonskog i osječkog prostora. Ti prometni pravci koji ujedno označavaju i razvojne linije otkrivaju bit stvarnog položaja grada.

Tako će se osječki prostor nametnuti kao mjesto, na kojem će se ispreplećati kulturni, društveni i privredni život širih razvojnih teritorija i međusobnih razvojnih tokova, što znači da će se Osijek razviti kao značajno žarište regionalnog i nacionalnog razvitka. To je posebno važno i zato što će se u postojećem urbanom modelu zemlje u kontinentalno-posavskom prostoru između dvaju milijunskih demografskih koncentracija Beograda i Zagreba oblikovati snažan sistem gradova sa centralnim gradom Osijekom koji će proširiti svoje gravitacijsko polje na približno 100 kilometara i na više od milijun stanovnika.

Tako istaknuta pozicija Osijeka upućuje na svestranije angažiranje grada u pokretanju širih društvenih i razvojnih inicijativa u jednom prostoru koji je u izvjesnom smislu zaostajao u svojem razvitku.

U planiranoj razvojnoj orijentaciji, u kojoj će Osijek proširiti svoju sadržajnu strukturu, i u kojoj će se usmjeriti na razvitak funkcija višeg reda, gradu će biti potreban znatno veći prostor. Plan usmjeruje dalji prostorni razvitak na rekonstrukciju središnjeg gradskog područja i na širenju po prostorima lijeve obale Drave, gdje bi se do kraja stoljeća izgradio grad za oko 70.000 stanovnika.

To je nova kvaliteta grada u kojem će rijeka sa svojim obalama, zelenim i slobodnim površinama i povijesnom urbanom jezgrom, Tvrdom, postati novo srce grada, prostor susreta i ljudskih komunikacija kao važan činilac u humanizaciji gradskih prostora i sredine.

Na užem prostoru grada i prostoru gradske aglomeracije, koja obuhvaća i prigradska naselja prvog kruga, bit će moguće postaviti novu prostorno-funkcionalnu organizaciju i razviti složene sisteme društvenog

standarda, prometne i komunalne infrastrukture. Plan daje posebnu važnost zaštiti i razvitku kulturno-historijskih vrijednosti, slobodnih, zelenih i rekreativnih površina, nastavljajući tako kontinuitet i vrijednu urbanu tradiciju grada.

U tome pravcu plan usmjerava dalju gradnju prema humanizaciji gradskih prostora, u prvom redu.

Zalaganjem, snagom i voljom društvene zajednice Osijeka, ta optimistička vizija današnjim planom postaje sutrašnja stvarnost.

KONZULTIRANA LITERATURA

1. Zakonodavna materija prostornog uređenja. Komisija za urbanizam i prostorno uređenje Savezne Skupštine 1972.
2. Dr D. Stefanović: Urbanizacija, Beograd 1976.
3. Dr Lj. Pjanić: Prostorna ekonomija, Beograd 1972.
4. Dr S. Šuvar: Ljudski problemi u velikim gradovima, Zagreb 1970.
5. Fourastie J.: Civilizacija sutrašnjice, Zagreb 1968.
6. A. Lefevr: Urbana revolucija, Beograd 1974.
7. Herman Kahn: Slijedećih 200 godina, Zagreb 1976.
8. Michel Ragon: Où vivrons-nous demain, Paris 1968.
9. Habitat, konferencija o ljudskim naseljima, UN Vankuver 1976.
10. A. Doxiadis: Naselje budućnosti, izdanje KMA Beograd 1970.
11. Strateški ciljevi i pravci razvoja politike Jugoslavije do 1985. — Sav. zavod za društveno planiranje, Beograd 1970.
12. V. Medenica: Neki aspekti vizije razvoja Jugoslavije u dalekoj budućnosti, Zagreb 1970.
13. Dr R. Mišćević: Procesi i planiranje urbane transformacije metropolitanskih aglomeracija, Zagreb 1978.
14. Prostorni plan SR Hrvatske. Republički sekretarijat za urbanizam, građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SRH, Zagreb 1974—76.
15. Globalna predkonceptcija dugoročnog razvoja Slavonije. Republički zavod za planiranje SR Hrvatske, Zagreb 1970.
16. Regionalni program dugoročnog razvoja i prostorni plan Slavonije, Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb 1972.
17. Prostorni plan općine Osijek, Urbanistički institut SR Hrvatske 1979.
18. Generalni urbanistički plan »Osijek 2000.«, Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb 1974.

MÉTHODES MODERNES DE PLANIFICATION TERRITORIALE ET BASE DE LA CONCEPTION DE L'ORIENTATION DU DÉVELOPPEMENT D'OSIJEK DANS LE PLAN »OSIJEK 2000«

Radovan Mišćević

Phénomène et caractéristique fondamentale du monde moderne, l'urbanisation nécessite d'importants changements dans tous les domaines de la vie, notamment dans l'organisation territoriale et la transforma-

tion des agglomérations urbaines. La complexité de ce processus exige de nouveaux changements radicaux en périodes de crises, qui ont provoqué des concentrations exagérées de potentiels humains et matériels

dans les cadres fermés de l'organisme urbain monocentrique développé.

Le développement moderne conduit à l'ouverture de la ville et aux activités diffuses de ses fonctions sur un vaste espace, afin que se développent des conditions de vie et de travail plus efficaces. Dans cette situation, l'organisme urbain est déterminé, en premier lieu, par l'importance de sa position dans l'espace et par les fonctions résultant des bases de développement intégrales. La ville devient une cellule du système polycentrique, ce qui indique que le système villes-agglomérations — et non plus ville — deviendra la stratégie fondamentale de la politique de développement. La ville centrale du système deviendra un foyer de développement et une nouvelle force de polarisation, à savoir que l'évolution de la ville est orientée vers la région urbaine et la polarisation du développement territorial. Dans le cas concret de la ville d'Osijek dont le développement à long terme est orienté selon un plan, on remarque une puissante influence du processus de «déagrarisation» et d'urbanisation, de leur causalité mutuelle et de leur lien existentiel. Ces processus de développement positifs augmentent constamment le champ de gravitation de la ville en élargissant les axes de développement des relations économiques nationales, sociales et internationales où seront déployés les systèmes magistraux d'infrastructure:

routier, ferroviaire, des eaux, du trafic aérien et des énergies.

Le plan d'aménagement de la commune d'Osijek dicte une structure de développement polycentrique intégrale où l'importance et le rôle d'Osijek en tant que foyer régional de polarisation, seront déterminants. Le plan d'urbanisme «Osijek 2000» prend en considération la création des rapports de développement assurant la formation d'un espace harmonieux et spécifique de la ville et de son territoire intéressant. Cette remarquable position d'Osijek exige que la ville entreprenne d'importantes initiatives de développement, ce qui apportera réellement des changements qualitatifs dans le développement de la structure de ses fonctions, et une sélection plus rapide du développement des fonctions à un niveau supérieur.

Jusqu'à la fin du siècle, Osijek atteindra approximativement le nombre de 250 000 habitants, et sera doté d'une structure sociale et économique bien développée, ce qui la classera au rang des grandes villes de Yougoslavie. Ce sera là une nouvelle dimension de la ville qui engagera également pour les besoins de son développement les terrains situés sur la rive gauche de la rivière, formant ainsi une nouvelle structure urbaine de qualité, un nouveau centre où des conditions optimales de vie et de travail de sa communauté sociale seront créées de façon planifiée.